

Jiří NĚMEC, *Odcizené dějiny. Politika dějin a konstrukce říšské myšlenky v Protektorátu Čechy a Morava,*

Brno 2023, Matice moravská, 489 s., ISBN 978-80-87709-33-7

Problémům spojeným s utvářením sudetoněmeckého i říšskoněmeckého obrazu dějin, jeho tvůrci, nositeli a politickou instrumentalizací se Jiří Němec z Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity věnuje už řadu let. Zmínku si zaslouží především jeho monografie o adaptování dějepisce Eduarda Wintera v různých politicko-sociálních systémech.¹ V recenzované knize nyní autor zaměřil pozornost na ofenzivu, již německo-nacističtí představitelé i čeští kolaboranti v letech 1939–1945 vedli vůči historickému vědomí protektorátních Čechů. Tento paměťový segment české národní identity měl prodělat hlubokou transformaci, jeho dosavadní alternativy měly být vykořeny, zapomenuty a nahrazeny novým jádrem v podobě tzv. říšské myšlenky. Na stránkách monografie (s. 44) se Němec vyznává, že zájem o téma v něm probudila knížka Josefa Tomeše o osudech české historiografie za protektorátu, v níž se Tomeš dotknul i německých snah o překódování české paměti.² Co se koncepčního a metodologického pojetí recenzované monografie týče, lze díky Němcově explicitní zmínce o dlouhých inspirativních rozhovorech s Karlem Hruzou (s. 435) vytušit nemalý vliv právě tohoto historika. Němec koneckonců pro Hruzou vydávané kolektivní monografie o rakouských dějepiscích připravil dvě studie³

1 JIŘÍ NĚMEC, *Eduard Winter 1896–1982. Zpráva o originalitě a přizpůsobení se sudetoněmeckého historika*, Brno 2017.

2 JOSEF TOMES, *Historie v čase zkoušky*, Praha 1992; původní verze této práce vyšla pod lehce odlišným názvem již v polovině osmdesátých let: JOSEF TOMES, *Historie v letech zkoušky*, Praha 1985.

3 JIŘÍ NĚMEC, *Eduard Winter (1896–1982)*. „Eine der bedeutendsten Persönlichkeiten der österreichischen Geistesgeschichte unseres Jahrhunderts ist in Österreich nahezu unbekannt“, in: Österreichische Historiker 1900–1945. Lebensläufe und Karrieren in Österreich, Deutschland und Tschechoslowakei in wissenschaftlichen Porträts, (ed.) Karel Hruza, Köln–Weimar–Wien 2008, s. 619–676; JIŘÍ NĚMEC, *Taras (von) Borodajkewycz (1902–1984). Zwischen Katholizismus und Nationalsozialismus: Der Versuch, das Unvereinbare zu verbinden*, in: Österreichische Historiker.

a nedávno se stal spolueditorem „festšriftu“ věnovaného Hruzovi k šedesátinám.⁴

V úvodní části (tvořené dvěma kapitolami) své knihy Němec nejprve vysvětluje, že cílem protektorátního „odcizení dějin“ byla změna české kolektivní identity, tudíž jej lze považovat za jednu z forem etnocydy. Autor zdůrazňuje, že toto „odcizení dějin“ nemělo s pomocí historických (pseudo)argumentů pouze legitimizovat nacionálněsocialistické panství v českých zemích. Bylo také nástrojem pro uskutečňování do budoucna zaměřené vize rasově uspořádané Evropy i plánu na duchovní začlenění českých zemí a jejich obyvatelstva do říšsko-německého prostoru. U té části české národní společnosti, která by nebyla zavražděna či vysídlena, mělo dojít k proměně třech hlavních segmentů její identity – státní segment se měl stát říšským, politický segment nacionálněsocialistickým a národní segment německým. Pak už by se ale samozřejmě nedalo hovořit o Česích. Aby si čtenář mohl plně představit hrozbu ukrytou v těchto plánech, nebojí se jej Němec vzít na pole kontrafaktuální historie a načrtnout hlavní pilíře kolektivní paměti protektorátních obyvatel po případném německém vítězství ve válce (s. 22). Mnohé náběhy k těmto „českým dějinám bez českého národa“ se ovšem na stránkách protektorátních publikací a dějepisných učebnic vskutku objevily.

Autor poté seznamuje s metodologickými koncepty, které se mu pro pojetí knihy nabízely. Tato kapitola (s. 25–44) by případným zájemcům mohla posloužit jako poučený úvod do problematiky kolektivní paměti, míst paměti, vypořádávání se s minulostí, vzpomínkové kultury, historické kultury a politiky dějin i jejich badatelských potenciálů a nevyhod.⁵ Němec si pro svou monografii zvolil poslední dva koncepty. Byl to Jörn Rüsen, kdo historickou kulturu jakožto sociální artikulaci minulosti rozčlenil na tři ideálně-typické dimenze, z nichž každá se řídí vlastními principy – kognitivní dimenze pravdou, umělecká dimenze krásou

Lebensläufe und Karrieren 1900–1945. Band 3, (ed.) Karel Hruza, Köln–Weimar–Wien 2019, s. 527–605.

⁴ *Historiker zwischen den Zeiten. Festschrift für Karel Hruza zum 60. Geburtstag*, (edd.) Petr Elbel, Alexandra Kaar, Jiří Němec, Martin Wihoda, Wien 2021, kde na s. 17–28 srov. studii JIRÍ NĚMEC, *Erstaunen über wissenschaftliche Erblindung. Hruzas Expeditionen in die Geschichte des 20. Jahrhunderts*.

⁵ Kapitola koneckonců v daleko stručnější formě původně vyšla jako samostatná úvaha: JIRÍ NĚMEC, *O politice dějin*, in: Vědec, pěvec, sportovec. Přátel Jiřímu Malířovi k sedmdesátinám, (edd.) Bronislav Chocholáč, Libor Jan, Brno 2019, s. 45–50.

a politická dimenze mocí.⁶ Němec velmi dobře zdůrazňuje (s. 35–36), že v reálném životě určitého společenství jsou všechny tyto dimenze prostorelé, přičemž první dvě dimenze (de facto historická věda a historizující umění) se často dostávají pod vliv dimenze politické a jejich struktura i funkce jsou podřízeny mocenským zájmům. Onu politickou dimenzi však autor v knize plodně nahradil konceptem politiky dějin, když se opřel o práce Edgara Wolfruma. Ten politiku dějin chápal jako sociální oblast jednání a politiky, při níž aktéři využívají osvětlující, ospravedlňující, mobilizující, skandalizující či odsuzující obrazy dějin či dějinné narativy pro své specifické zájmy a hodnoty, a to s cílem ovlivnit veřejnou debatu a politické postoje společnosti. Wolfrum koncept politiky dějin aplikoval především na utváření západoněmecké paměti v druhé polovině 20. století a na roli politických elit při zavržení tradic vilémovského císařství a nacistického režimu.⁷ Němec však tento koncept musel aplikovat na prostředí, jehož aktéři – na rozdíl od Wolfrumova případu – nekráčeli od totalitní minulosti směrem k vyzdvižení tradic pluralitní liberální demokracie, nýbrž ve směru zcela opačném, tedy od zavržení liberálně-demokratického odkazu první Československé republiky směrem k autoritářskému systému (na čemž už měli podíl druhorepublikoví politikové) a dále k tomu, „čemu Hannah Arendtová v padesátých letech 20. století říkala totální panství“ (s. 42). Němec na velkém prostoru své knihy cíleně věnuje pozornost historizujícím obsahům politické komunikace v Protektorátu Čechy a Morava, tedy „té nejpolitičtější části politiky dějin“ (s. 20). To je nepochybně legitimní badatelský přístup, neboť právě v autoritářsko-totalitním protektorátním systému si názory Karla Hermanna Franka, Reinharda Heydricha či Emanuela Moravce mohly činit nárok na to, aby se staly oficiálním a jediným možným, bezalternativním výkladem dějin pro českou veřejnost.

V druhé knižní části (rozvětvené do devíti kapitol) autor analyzuje, jakých změn se pod šokem z mnichovské dohody a následné německé okupace dočkaly české dějinné narativy a jak byla likvidace Československa i druhé republiky legitimizována na německé straně. Hitlerovy agresivní projevy v létě a na podzim 1938 historickou argumentací příliš

⁶ JÖRN RÜSEN, *Geschichtskultur*, in: *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, (edd.) Klaus Bergmann, Klaus Fröhlich, Annette Kuhn, Jörn Rüsen, Gerhard Schneider, Seelze-Velber 1997, s. 38–41.

⁷ EDGAR WOLFRUM, *Geschichtspolitik in der Bundesrepublik Deutschland. Der Weg zur bundesrepublikanischen Erinnerung 1948–1990*, Darmstadt 1999.

nevyužívaly, říšský kancléř tlak na Československo prezentoval jako ochranu sudetoněmeckého obyvatelstva před údajným českým násilím. Po březnové okupaci začal Hitler za hlavní viníky nové geopolitické situace ve střední Evropě prohlašovat západní velmoci, které si údajně z Československa v přechozích dvaceti letech vytvořily potenciální nástupišť k vojenskému ohrožení Německa. 28. dubna 1939 ovšem v projevu před Říšským sněmem použil také tezi o českých zemích jako součásti geografického prostoru, na nějž Německo a německý národ mají tradiční a dějinami stvrzené právo. Tento v budoucnu hojně využívaný topos však v letech 1938/1939 rozvíjely spíše historizující publikace, které se objevily na německém knižním trhu. Mnozí jejich autoři (např. historik Rudolf Craemer) prezentovali českou přináležitost k německému prostoru jako neoddiskutovatelnou skutečnost, ze které ovšem česká národní společnost hospodářsky, kulturně i politicky vždy profitovala. Rozvoj moderního českého nacionalismu od 19. století a vznik samostatného státu v roce 1918 ale český národ z tohoto přirozeného svazku na jeho vlastní úkor vytrhávaly. Právní historik Karl Gottfried Hugelmann vznik protektorátu interpretoval jako dosud nejdokonalejší řešení české existence v německo-germánském životním prostoru. Protektorát byl podle něho vazalským státem, zároveň se ale Hugelmann pokusil představit vazalství v pozitivním smyslu, a to ekvilibristickým obnovením jeho ušlechtilého významu v dobách středověku, kdy byl vazal svobodným člověkem.

Němec pozorně sleduje, jak se české historické myšlení po katastrofách z let 1938/1939 začalo nově přeskupovat okolo jediné základní ideje – touhy zachránit ve změněných podmínkách českou národní existenci. Tato idea se v dalších měsících i letech po vzniku protektorátu rozlévala do dvou hlavních směrů. První z nich autor stopuje pomocí knih, které tehdy sepsali čeští dějepisci. Ti začali v minulosti vyhmátávat momenty národní svornosti a důkazy o nezlomnosti národního bytí, čímž je nadějeplně aktualizovali v protektorátní přítomnosti. Nejkoncentrovaněji se to podle autora projevilo ve známé knize Kamila Krofty *Nesmrtelný národ* (1940).⁸ Zástupci druhého směru inklinovali k odlišné strategii národního přežití, pro jejíž pojmenování si autor vypůjčil pojem od Jana Tesaře.⁹ Jedná se o *háčovštinu*, tedy o snahu zachránit národ přízpůsobením svého jednání, myšlení i politiky mocnějšímu sousedovi

⁸ KAMIL KROFTA, *Nesmrtelný národ. Od Bílé hory k Palackému*, Praha 1940.

⁹ JAN TESAŘ, *Traktát o „zachráně národa“*. *Texty z let 1967–1969 o začátku německé okupace*, Praha 2006, s. 291–303.

či okupantovi a rezignovat při tom na vlastní svrchovanost. Mnozí politici a intelektuálové, kteří tento druhý směr nastoupili, bývají od té doby v české kolektivní paměti považováni za kolaboranty. Vzhledem k tomu, že tito lidé za protektorátu operovali s různými variantami říšské myšlenky, věnuje Němec obsáhlé pasáže právě jim. Autor však ponechává stranou otázku, zda vskutku všem těmto lidem šlo o záchranu českého národa a jeho převedení do podmínek nacionálněsocialistické a silným Německem utvářené budoucnosti. Mám na mysli, zda se někteří z nich na cestu kolaborace nevydali spíše z hmotných a prospěchářských pohnutí, jejichž naplnění mohli za ochotnou spolupráci od nových pánů své vlasti očekávat. Z obrazu, který Němec překládá, se jejich motivace jeví být spíše výsostně idealistickou. Buď jak buď, za předznamenání aktivit tohoto směru národní záchranu a za český prototyp říšské myšlenky považuje autor článek Josefa Klimenta z 19. března 1939.¹⁰ Politický referent prezidenta Emila Háchy v něm Hitlerovo Německo prohlásil za pokračovatele Svaté říše římské a vznik protektorátu za obnovení přirozeného svazku, jež starý český stát zaujímal ve středověké říši jako její integrální součást. Díky tomuto opětovnému návratu, který Češi pod Háchovým vedením učinili jako první z neněmeckých národů, měla česká národní společnost v rámci současné německé říše získat výjimečné postavení a do budoucna z něj profitovat.

Plných jedenáct kapitol třetí části knihy zasvětil Němec protektorátním metamorfózám říšské myšlenky v letech 1940–1945. Autor přesvědčivě ukazuje, že říšská myšlenka (explicitně se ve veřejném prostoru prosazující teprve od podzimu 1940) měla jak svou historickou náplň, tak rovinu argumentů, které se odvíjely od aktuálních geopolitických událostí a situace na válečných frontách. Tato rovina měla rozhodující úlohu, ovlivňovala zabarvení historické náplně a propůjčovala celému obsahu říšské myšlenky výraznou dynamiku. V dobách německých vojenských úspěchů přicházely historické argumenty poněkud zkrátka, a to ve prospěch toho, co autor nazývá „argumentací modernistickou“ (s. 121). Podle říšského ministra propagandy Josefa Goebbelse mělo Čechům šťastnou budoucnost zaručit jejich dobrovolné přimknutí se k německému sjednocování evropského kontinentu. Dosavadní chaotický systém národních států měl v Evropě zaniknout a být nahrazen hierarchickou a efektivně pracující říší pod německým vedením, jejíž vizi Josef Kliment

¹⁰ JOSEF KLIMENT, *Obnovuje se svatá říše římská*, Národní politika 57/1939, č. 78, s. 1.

vyztužil také historizující tezi o obnově středověké imperiální ideje. Velký potenciál byl spatřován v idealizaci nacionálního socialismu, který byl ztotožňován s mladistvou vitalitou a stavěn do opozice vůči demonizovaným západním plutokraciím. České myšlení se podle aktivistického novináře Karla Lažnovského mělo přizpůsobovat této dynamické době, vysoký funkcionář Národního souručenství Josef Nebeský nabádal Čechy k tomu, aby se po boku německého národa účastnili budování nového socialistického světového řádu. Postupem války ovšem tato modernistická argumentace ustupovala do pozadí, ač kupříkladu v tiskovinách Kuratoria pro výchovu mládeže dominovala až do konce války.

Jednu z klíčových úloh při zformování historické náplně říšské myšlenky sehrál Karl Hermann Frank, který „projevoval o politickodějinné záležitosti v protektorátu překvapivě silný, téměř osobní zájem“ (s. 428). Němec upozorňuje na rozdíl mezi Frankovými interpretacemi historie určenými pouze nacistickým špičkám či naopak širší veřejnosti. V tajných memorandech i projevech Frank daleko více akcentoval rasové otázky a rozvíjel tezi o Čechách jako národu, v jehož žilách díky pobělohorskému míšení koluje vysoký podíl německé krve. Tato teze předurčovala vhodnou část Čechů k budoucí germanizaci. Před veřejností ji však Frank příliš neventiloval a zdůrazňoval spíše duchovně-kulturní faktory historického vývoje.¹¹ Tyto Frankovy argumenty Němec přehledně seskupuje do třech množin (s. 153–163) a charakterizuje jako „topos osudovosti prostoru“ (odvěká a osudová příslušnost českých zemí k německému kulturnímu prostoru), „topos německé civilizační dominance“ (civilizační úroveň českých zemí jako výsledek staleté německé kulturní mise a důsledek vyšší německé kultury) a „topos říšského blahobytu“ (prosperita českého národa jako výsledek politické příslušnosti k říši, resp. jeho všestranný úpadek při snahách o vlastní samostatnost). Do historického obsahu říšské myšlenky vsunul Frank také úhlavního nepřítele. Stal se jím František Palacký, jenž roku 1848 psaním do Frankfurtu odvrhl společnou česko-německou minulost i budoucnost a který ve své filosofii dějin údajně položil důraz na česko-německé potýkání. Tím Palacký zasel dračí sémě, z něhož vyklíčilo české nepřátelství vůči německému národu, které v dalších desetiletích ovlivnilo myšlení českých

¹¹ Koncentrovány byly ve Frankově přednášce, kterou pronesl 24. června 1941 před zástupci Východního institutu v Krakově a jejíž text vyšel v protektorátu česky i německy: KARL HERMANN FRANK, *Čechy a Morava v Říši*, Praha 1941; KARL HERMANN FRANK, *Böhmen und Mähren im Reich*, Prag 1941.

politických elit, především Tomáše Garrigua Masaryka a Edvarda Beneše. Skutečnost, že si Frank tyto historizující projevy a stati zřejmě nepsal úplně sám, nepovažuje Němec za příliš důležitou, neboť „zveřejněný text podepsaný jménem K. H. Franka byl z hlediska dopadu idejí na diskurzní pole vlivnější než text jakkoliv významného historika nebo publicisty“ (s. 148).

Zakomponováním démonizovaného Palackého tento narativ získal konkrétní tvář, podle Němce však bylo zapotřebí do jeho struktury včlenit také pozitivní prvek, a to odkaz k nějaké následováníhodné postavě. Autor zajímavě sleduje, jak se Frank zdráhal použít osobnost svatého Václava, ač jej jako průkopníka dobrého vztahu českých zemí k říši aktualizovaly už v měsících druhé republiky samy české politické i kulturní elity. Frank si podle Němce dobře uvědomoval, že pro většinu české národní společnosti byl svatý Václav jako patron národa i státu velkou duchovní vzpruhou. Byl to až Reinhard Heydrich, kdo po svém příjezdu do protektorátu začal českého knížete vykreslovat jako prozíravého politika, jenž geniálně pochopil osudové směrnice středoevropského prostoru a který Čechy navedl na cestu pokojného soužití s říší. Do opozice vůči němu Heydrich postavil jeho bratra Boleslava, který kvůli svému odboji proti Otovi I. reprezentoval nerozumné protiříšské jednání. Heydrich svatováclavskou politiku vykresloval jako následováníhodný symbol českého přimknutí se k vyšší kultuře a harmonickému řádu Západu, zatímco boleslavskou odbojnou politiku líčil jako varování před českým pádem do chaosu, jímž se měl vyznačovat barbarský Východ. Tento motiv byl v protektorátu plněji rozvinut až po Heydrichově smrti. V podání sudetoněmeckého historika Antona Ernstbergera či aktivistického novináře Emanuela Vajtauera nabýval až mytologicko-dualistické podoby, v níž se „síly světla a dobra utkávaly ve věčném souboji se silami tmy a zla“ (s. 181). Konkrétní historické fenomény se stávaly emanací věčných principů. Přívržence české národní nezávislosti Ernstberger viděl jako nositele čas od času se probouzejících démonických sil Východu. Vajtauer do tohoto narativu zakomponoval samotného Heydricha, který údajně v českých dějinách rozpoznal tvůrčí svatováclavský princip a stal se jeho moderním uskutečňovatelem, a to v opozici vůči destruktivnímu principu boleslavskému.

Značný prostor konečně Němec věnuje také „ideologii říšského čeství“ (s. 200–213), jejímž prostřednictvím se Emanuel Moravec v letech 1942–1945 pokoušel ovlivnit hodnotové postoje a identitu české mládeže. Pojem říšské myšlenky používal Moravec ve státněpolitickém smyslu

pro označení české existence v rámci Velkoněmecké říše, rouboval však na něj nacionálněsocialistickou ideologii, přičemž oboje dohromady vytvářelo obsah onoho říšského češství. Autor upozorňuje, že i Moravec s oblibou tematizoval odkaz svatého Václava. Položil však důraz na jeho údajné prvotní přijetí křesťanství, jímž měl český národ očistit od přežilých náboženských forem a spojit s pokrokovější vírou, jež si nakonec podmanila evropskou budoucnost. Tato historická analogie měla legitimizovat českou identifikaci s nacionálním socialismem v protektorátní současnosti. Byl to však Emanuel Vajtauer, kdo tento iniciačně-křesťanský motiv prodloužil až ke knížeti Bořivojovi, aby lépe vyhovoval poznatkům historického poznání a tradicím české kolektivní paměti.

Čtvrtá část monografie elegantně a logicky navazuje na části předchozí, neboť v devíti kapitolách poskytuje podrobný rozhled po institucionálním aparátu, který měl zajistit účinnou difúzi říšské myšlenky do vědomí protektorátní veřejnosti. Němec exponuje klíčovou úlohu, kterou na tomto poli centralizačním způsobem sehrávalo kulturněpolitické oddělení Úřadu říšského protektora (resp. od roku 1943 Německého státního ministerstva), a nastiňuje aktivity Antona Zankla, jenž v této instituci působil jako Frankova šedá eminence. Čtenář se dozvídá o založení pražské pobočky společnosti Volk und Reich Verlag, která v letech 1940–1945 vydávala časopis *Böhmen und Mähren* a plánovala na území protektorátu rozvinout vsutku rozsáhlou nakladatelskou i knihkupeckou činnost. Němec upozorňuje, že tyto ambiciózní plány byly konfrontovány s nepřekonatelnými překážkami, ať už v podobě zaneprázdněných autorů (např. sudetoněmeckého historika Wilhelma Wostryho), jejich narukováním do wehrmachtu či omezením aktivit, které po roce 1943 nebyly vyhodnoceny jako bezprostředně nutné pro vedení totální války. Z velkých projektů byl uskutečněn pouze zlomek. Němec se podrobněji zastavuje u jedné z mála vydaných knih, která roku 1943 sdružila příspěvky patnácti autorů, působících především na Německé univerzitě v Praze.¹² Ve Frankových očích se měla „stát základním nacionálněsocialistickým kompendiem o českých zemích pro celou Velkoněmeckou říši a v protektorátu měla společně s časopisem *Böhmen und Mähren* zaujmout postavení hlavní autority říšské propagandy“ (s. 260). Autor upozorňuje na manipulativní pojetí její obrazové části, která měla čtenáři podprahově vsugerovat krásu českých zemí jako oblastí

¹² *Das Böhmen und Mähren-Buch. Volkskampf und Reichsraum*, (ed.) FRIEDRICH HEISS, Prag 1943.

s odpradávná německým charakterem, i na pokus potlačit slovanský původ Přemyslovců pomocí přesunu od dosud v němčině obvyklého pojmu *Przemysliden* směrem k *Primisliden*.

Čtenáře musí nad stránkami této části Němcovy monografie nutně napadnout důležitá otázka – s jakým úspěchem mohli němečtí politici a intelektuálové počítat při ovlivňování českého historického vědomí, když výstupy zmíněných projektů byly tlumočeny prostřednictvím německy psaných a tištěných textů? Autor tento problém sice podrobně nerozebírá, ale mnohé lze vytušit z jeho letmé zastávky nad „úspěchy“ časopisu *Böhmen und Mähren* (s. 240–241). Ten měl podle Franka díky povinné distribuci mezi české úředníky a zaměstnance veřejné správy ideologicky ovlivňovat čtvrt milionu Čechů s vysokým kulturním i sociálním kapitálem. Němec o uskutečnitelnosti tohoto záměru vyjadřuje vážné pochyby, které podepírá odkazem na dobovou korespondenci mezi vysokými německými úředníky, kteří si stěžovali, že v českých institucích zůstává tento časopis ležet víceméně bez povšimnutí. To ale samozřejmě není možné interpretovat pouze jako důsledek jeho německojazyčného hávu, svou roli nepochybně hrálo i vědomí českých úředníků o ideologickém, de facto protičeském zaměření tohoto časopisu, jehož podtitul otevřeně hlásal, že se jedná o *List říšského protektora (Blatt des Reichsprotektors in Böhmen und Mähren)*. Na jiném místě autor navíc upozorňuje, že německojazyčná produkce pražské pobočky Volk und Reich Verlag nebyla určena pouze protektorátním Čechům a Němcům, nýbrž měla reprezentovat kulturní úroveň protektorátu také „před elitami nacionálněsocialistického panství v říšském centru a ostatních oblastech“ (s. 236).

Autor se dále věnuje historikům, kteří se kvůli práci na přímé státní či stranické zadání podle něho stávali prodlouženou rukou exekutivní moci. Například sudetoněmecký dějepisec Rudolf Schreiber dostal za úkol spolupracovat na tvorbě nakonec nerealizovaného velkofilmu *Die Deutschen*. Čtenářova pozornost je poté přenesena k plánům na reorganizaci německých vědeckých institucí v protektorátu, které mimo jiné roku 1943 vyústily do vzniku Heydrichovy vědecké nadace (*Reinhard-Heydrich-Stiftung – Die Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung in Prag*). Němec mohl v pasážích věnovaných této instituci zužitkovat svůj dlouholetý zájem o otázky spojené s její ideou, genezí a vznikem.¹³

¹³ JIŘÍ NĚMEC, *Pražská věda mezi Alfredem Rosenbergem a Reinhardem Heydrichem. K prehistorii Říšské nadace Reinharda Heydricha pro vědecká bádání v Praze*, Studia

Heydrichova nadace podle jeho názoru měla vytvářet „jakési vzorové, politicky aktivistické, ideologicky ryzí a avantgardní jádro nové německé vědy“ (s. 295). Jednou z jejich největších součástí byl Ústav zemských dějin pro Čechy a Moravu (*Landesgeschichtliches Institut für Böhmen und Mähren*) pod vedením Heinze Zatscheka a Antona Ernstbergera. Za cíl si kladl přeorientovat dějinné smýšlení české veřejnosti a usměrňovat práci české historické obce, zejména vydávání pramenných edic. Pro naplnění svých cílů institut dokonce pozřel infrastrukturu českého Historického ústavu, kvůli válečnému vývoji však mnoha hmatatelných výsledků nedosáhl.

Do právě představované, dalo by se říci „institucionální“ části své knihy zařadil Němec i dvě kapitoly, jež by podle mého soudu ústrojněji zapadly do části předcházející, která je věnována historizujícímu obsahu říšské myšlenky. Autor zde totiž představuje dějinný obraz v podání Emanuela Vajtauera, jenž se pokusil rozbít dosavadní pilíře českého dějinného narativu (např. teze o české demokratičnosti, o blahodárnosti české státní samostatnosti či o významu slovanství pro český národní vývoj) a prvorepublikové období očernil jako nešťastné, neboť se během něj československý stát údajně dostal do područí zahraničního kapitálu a stal se hříčkou v rukou cizích velmocí. Extrémní posuny v německém myšlení podle autora signalizovala ke konci války vydaná publikace Hanse Joachima Beyera, která měla potenciál přeskupit strukturu celého diskurzu o českých dějinách.¹⁴ Zpochybňovala totiž etnický charakter moderních Čechů a přicházela s tezí, že současná česká národní společnost vyhovuje spíše germánskému než slovanskému typu. Podobnou tezi sice už v roce 1940 ve svém tajném memorandu postuloval Frank, o pět let později ji však Beyer zveřejnil, otevřeně formuloval a podepřel rasisticky podmíněnou teorií o hlubší, trvalejší podstatě biologických a psychologických forem určitého lidského společenství nad jeho pomíjivější formou kulturní. V pobělohorské době podle Beyera do českých žil obrovskou měrou proudila německá krev, díky čemuž se z Čechů stal nový

historica Brunensia 58/2011, č. 2, s. 85–105; JIŘÍ NĚMEC, *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag. Ein Kriegseinsatz der Geschichtswissenschaft im Protektorat Böhmen und Mähren?*, in: *Das Reichsinstitut für ältere deutsche Geschichtskunde 1935 bis 1945 – ein „Kriegsbeitrag der Geisteswissenschaften“?*, (edd.) Arno Mentzel-Reuters, Martina Hartmann, Martin Baumeister, Wiesbaden 2021, s. 113–133.

¹⁴ HANS JOACHIM BEYER, *Umvolkung. Studien zur Frage der Assimilation und Amalgamation in Ostmitteleuropa und Übersee*, Brünn–München–Wien 1945.

národní typ, o jehož biologicko-psychologické kontinuitě s předbělohorskými Čechy nelze hovořit. Ze starších dob přejal tento novočeský národ pouze jazyk a v 19. století dospěl k rozkolu s němečtvím, neboť se jeho kulturní forma a historické vědomí zabarvily v protiněmeckém duchu. Podle Beyerovy teorie se to ale vybraná část českého obyvatelstva mohla v budoucnu „odnaučit“, změnou svého smýšlení a cítění mohla být přijata zpět do německého národního celku. Beyerova publikace podle Němce představovala velké nebezpečí, neboť „umožňovala interpretovat a prezentovat rozsáhlé germanizační násilí páchané na českém obyvatelstvu jako návrat ztracených dětí k původní národní a rasové (*völkisch*) rodině“ (s. 316).

Pátou analytickou část své monografie rozčlenil autor do patnácti kapitol, v nichž se zabývá pokusy aplikovat protektorátní politiku dějin ve školní výuce dějepisu. Jde na to vskutku zešířena, když načrtává význam, jež pedagogové a didaktici v nacistickém Německu připisovali dějepisné výuce (či spíše emočně působivému zpřítomňování heroické minulosti) jakožto nástroji pro ovládnutí myšlení budoucích generací a formování národního charakteru. Nechybí ani exkurz do Generálního gouvernementu, kde byla výuka dějepisu pro polské děti úplně zakázána a všeobecné střední školství zrušeno. V protektorátu byla Frankem na podzim 1941 na všech stupních českých škol výuka předmětů – včetně dějepisu – důležitých pro formování světového názoru „jen“ pozastavena, od listopadu 1942 byla opět obnovována. Němec se podrobně zabývá protektorátními dějepisnými osnovami, jejichž tvůrci v průběhu času stále více požadovali zdůraznění historické spjatosti českých zemí s říšským prostorem a zároveň vynechání etap, v nichž český národ bojoval za svou samostatnost. Roku 1942 byl vznesen požadavek, aby čeští žáci byli vyučováni podle upravených dějepisných osnov pro německé školy. Obsah výuky již neměly tvořit české dějiny, nýbrž spíše historie německá a říšská. To bylo možné díky tomu, že na Moravcově Ministerstvu školství a lidové osvěty (vytvořeném roku 1942 transformací původního Úřadu lidové osvěty) klíčové vedoucí posty ovládli němečtí úředníci, zatímco jejich čeští kolegové se stali pouze vykonavateli německé vůle. Autor se podrobně zabývá také nechvalně známými přeškolovacími kurzy v Rankenheimu u Berlína, na nichž měli čeští učitelé dějepisu přejmout říšsko-německou verzi historie a zároveň být okouzlení nacionálněsocialistickou tváří moderního Německa.

Velký problém pro dějepisnou výuku v tomto novém duchu ovšem představovala absence vhodné učebnice. Josef Klik byl pověřen přepra-

cováním starší Pekařovy učebnice, ta však byla proti jeho vůli i vědomí silně zgermanizována, jednostranně exponovala německý vliv na zušlechtění českých zemí a vynechala posledních dvě stě let historického vývoje, aby nemusela pojednávat o zformování moderního českého nacionalismu.¹⁵ Klik byl na její obálce uveden jako jediný upravovatel, což mu po válce způsobilo velké problémy. Ministerským úředníkům se ale učebnice v polovině roku 1942 zdála již nedostatečná, vypracováním nové a německy tištěné učebnice byl proto pověřen sudetoněmecký historik Anton Altrichter. Autor sleduje, jak ji zpracovával podle německých předloh, přesto její první verzi ve svém posudku Anton Zankl odmítl, neboť dostatečně nepropojovala dějiny českých zemí s historií říšskoněmeckou. Přepracovaná verze, jež svého autora na obálce neuváděla, tyto výtky zohlednila a do své koncepce zahrнула rasový diskurz i teze nacistické válečné propagandy.¹⁶ Němec podrobně analyzuje Altrichterovy literárně-jazykové strategie, které na terminologické úrovni měly zničit propojení mezi českými zeměmi a českým národem i zpochybnit český/slovanský původ nejstarších vládnoucích dynastií. Češi jako národ zkrátka z dějepisných učebnic ke konci války mizeli.

Poslední šestá část Němcovy monografie je stručným elegantním epilogem, v němž se mu protektorátní osudy pražského pomníku Františka Palackého stávají jakousi zhmotnělou metaforou pro úděl celé české paměti mezi roky 1939 a 1945. Pomník byl totiž odstraněn a jeho dílčí části rozvezeny na různá místa Prahy. Po válce byl obnoven, při jeho slavnostním znovuotevření v květnu 1950 ale komunistický primátor Václav Vacek o Palackého odkazu nehovořil. Němec naznačuje, že pro komunistické elity byl důležitější jiný monument, který tehdy začal růst na Letné – Stalinův pomník. Tím lehce, neexplicitně naráží na skutečnost, že nedlouho po konci nacistického panství se české země staly obětí jiné politiky dějiny, tentokrát zahalené do lidově-demokratického hávu a sloužící komunistickým cílům.¹⁷

Co se heuristiky týče, zamířil autor do jedenácti archivů, včetně dvou německých, když vytěžil zejména osm fondů v berlínském Bundesarchivu. Znění některých důležitých pramenů (např. Zanklův posudek na

¹⁵ JOSEF PEKAŘ, *Dějiny Čech a Moravy od pravěku až do polovice 18. století. Učebnice dějepisu*, (ed.) Josef Klik, Praha 1942.

¹⁶ *Geschichte für tschechische Höheren Schulen. Teil I*, Praha 1944.

¹⁷ K politice dějin za stalinismu srov. JAN RANDÁK, *V záři rudého kalicha. Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*, Praha 2015.

první verzi Altrichterovy učebnice) je v knize doslovně přetištěno a od hlavního textu odlišeno rozdílným fontem. Pochopení složitější problémů (např. organizační struktury kulturněpolitického oddělení Úřadu říšského protektora) je čtenáři ulehčeno zařazením vizuálně přehledných schémat. Práce je vybavena více než tisícovkou poznámek pod čarou, v nichž Němec na vhodných místech poctivě, ba až úzkostlivě vysvětluje, s jakými verzemi určitých textů pracoval a jaké naopak kvůli heuristickým mezerám neměl k dispozici. Ocenit je zapotřebí také grafickou úpravu knihy, na niž si redakce Matice moravské vsutku dala záležet. Černobílá obálka s fotografií rozebraného Palackého pomníku, již ve sběrně kovů na pražských Manínách po válce pořídil Josef Sudek, velmi dobře evokuje téma knihy. Podobně laděné fotografie se nacházejí také uvnitř monografie, kde oddělují její dílčí části.

Díky promyšlené koncepci, metodologickému ukotvení, široké heuristice a koneckonců i literárnímu ztvárnění je možné recenzovanou knihu z dílny Jiřího Němce považovat za inspirativní dílo a vítaný příspěvek k dějinám česko-německých vztahů a historického myšlení v českých zemích.¹⁸ Němcova analýza postupů, které byly používány při německo-nacistickém a kolaborantském tažení proti českému historickému vědomí, má také potenciál pro pochopení jejich forem i nebezpečnosti v současném světě. S principiálně stejnými manipulativními strategiemi se v obsahu politické komunikace, jenž odkazuje k dějinám, totiž setkáváme i dnes. Některé z nich jsou umně provedené, když aplikují konkrétní pojmosloví, nenápadně vynechávají určité skutečnosti, a naopak jiné fenomény zřetězují do souvislého historického narativu. Jiné strategie, které žonglují s koncepty osudovosti, cesty k řádu a prosperitě či naopak hrozby chaosu a úpadku, se snaží obejít racionální dimenzi lidské bytosti a zacílit na její emoce. Tyto techniky se při využívání dějin jako politického argumentu objevují jak na domácí scéně, tak v oblasti geopolitiky, kde často slouží k ideologické obhajobě válečných agresí.¹⁹ Jiří Němec však upozorňuje na důležitou skutečnost (s. 408). Politika dějin podle

¹⁸ Autor této recenze nedávno publikoval související titul, věnovaný českému dějepictví za druhé republiky a protektorátu jakožto strážci a opatrovateli českého historického vědomí: TOMÁŠ PÁNEK, *Kleió v bouři. České dějepiscectví a jeho soupeři i spojenci v letech 1938–1945*, Praha 2024.

¹⁹ Jedná se například o putinovské historické (pseudo)argumenty, které mají obhájit ruskou agresi vůči Ukrajině a ukrajinské národní společnosti. Jejich analýzu podává např. IGOR TORBAKOV, *Deadly Illusions: The Ukraine War and Russian Historical Imagination*, https://therussiaprogram.org/onlinepaper_3 (náhled 1. 12. 2025).

něj není všespásná, k ovládnutí identity a myšlenkového i hodnotového světa určité skupiny lidí nestačí zglajchšaltovat výuku dějepisu a vydávat ideologicky ovlivněné publikace o historii. Předkládané obrazy dějin či historické narativy musí totiž korespondovat s kolektivními zážitky určité society také v její současnosti. Ono protektorátní „odcizení dějin“, jež byla potenciálně vystavena česká národní společnost, nemohlo tváří v tvář německo-nacistickému teroru počítat s nadějí na úspěch.

Tomáš PÁNEK

Archiv Českého rozhlasu

<https://orcid.org/0009-0007-1876-653X>

© 2025 Tomáš Pánek

DOI: 10.14712/24645370.5154

This text is available under Diamond Open Access and the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (BY-NC) licence (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).